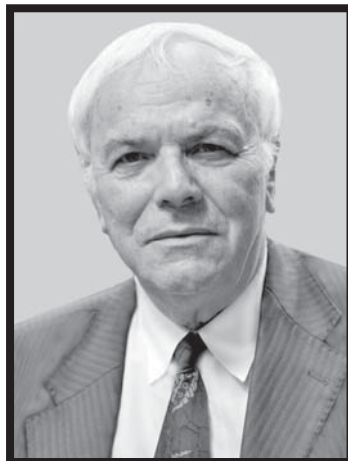

УДК 092+81'16 Німчук

**ПАМ'ЯТІ ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА
НАН УКРАЇНИ ВАСИЛЯ ВАСИЛЬОВИЧА
НІМЧУКА (06.07.1933 – 26.11.2017)**

26 листопада 2017 р. на 85-му році життя відійшов у вічність видатний український мовознавець, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор Василь Васильович Німчук. Українська лінгвістика втратила одного з найяскравіших представників того покоління вчених, яке вирізняли універсалізм, масштабність мислення і діяльності, здатність не лише визначати перспек-

тиви подальшого розвитку різноманітних лінгвістичних напрямків, а й накреслювати нові, забезпечуючи їх методологічною і джерельною базою.

Василь Васильович Німчук народився 6 липня 1933 р. у с. Довгому на Іршавщині (Закарпаття) в родині селян Василя й Марії Німчуків. Уступивши 1951 р. до Ужгородського університету, він став учнем знаного діалектолога, історика мови професора С.П. Бевзенка, під керівництвом якого написав і захистив кандидатську дисертацію «Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках» (1963).

По закінченні аспірантури, у жовтні 1958 р., В.В. Німчук почав працювати у відділі української мови Інституту мово-

© Н.В. ПУРЯЄВА, 2017

знавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. У цей період історична група відділу започаткувала систематичну роботу над опублікуванням давньоукраїнських писемних пам'яток, що мало сприяти розвитку українських історико-мовних студій, а також серію «Пам'ятки української мови», першим томом якої став підготовлений В.В. Німчуком «Лексикон» Памви Беринди 1627 р. (1961). У другому томі серії побачили світ підготовлені ним «Лексис» Л. Зизанія 1586 р. і анонімна «Синоніма словенороська» (1964). Саме ці видання поклали початок новому напрямку в українській лінгвістиці — публікаційному лінгвістичному джерелознавству.

Із 1961 р. і до сьогодні в серії «Пам'ятки української мови» опубліковано понад 30 томів, 7 із яких В.В. Німчук підготував індивідуально, 3 — у співавторстві та відредагував понад 10 томів.

Учений майже в повному обсязі уприсупнив широкому загалові дослідників староукраїнську лінгвістичну спадщину: крім названих лексикографічних праць, також «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966), «Лексикон латинський» Єпіфанія Славинецького та «Лексикон словено-латинський» Єпіфанія Славинецького і Арсенія Корецького-Сатановського (1973), «Грамматику» Мелетія Смотрицького (1979), «Грамматику словенську» Лаврентія Зизанія (1980), трактат «О осмихъ частехъ слова» (1988).

Згодом В.В. Німчук зосередив едиційні зусилля відділу на виданні церковно-релігійних пам'яток різних періодів розвитку української мови (у серії «Пам'ятки української мови» з'явилася підсерія конфесійних пам'яток). Саме йому належить ініціатива публікування визначної пам'ятки української мови — Пересопницького Євангелія 1556—1561 рр., яку підготувала до друку І.П. Чепіга (2001). Відтак побачили світ опрацьовані учнями В.В. Німчука Євсевієве Євангеліє 1283 р. (2001), Добрилове Євангеліє 1164 р. (2012), Бучацьке Євангеліє XII—XIII ст. (2016), Псалтир у перекладі П. Морачевського (2015).

У 1995 р., узагальнюючи вже чималий власний едиційний досвід та досвід колег, В.В. Німчук уклав «Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект)» (К., 1995). Вони є сьогодні єдиною загальноприйнятою в Україні інструкцією для видання давніх текстів та водночас спробою створення теорії едиційної археографії (зокрема її лінгвістичного напрямку) як самостійної наукової галузі, що має скоординовану систему методів і прийомів, чітко підпорядкованих відповідним науковим і культурним завданням публікації.

Ще одним науковим проектом, над яким у 60-х роках ХХ ст. працювала група історії мови, було укладання картотеки словника старослов'янської мови східнослов'янської редакції. На підставі лінгвістичного аналізу великої кількості рукописних пам'яток В.В. Німчук визначив реєстр джерел словника, куди ввійшло понад 80 старослов'янських текстів, на яких відчутно позначився вплив живого мовлення півдня Київської Русі. На жаль, працю над словником старослов'янської мови східнослов'янської

редакції в 90-х роках було зупинено, проте безпосередній контакт із джерелами дав дослідникам неоціненний мовний матеріал, який згодом був використаний для створення академічної «Історії української мови».

Важливим внеском В.В. Німчука у славистику є також ґрунтовне дослідження однієї з найдавніших пам'яток старослов'янської мови другої пол. X ст. — Київських глаголичних листків (т. зв. Київського місалу). Він переконливо спростував припущення відомого австрійського славіста академіка Й. Гамма про те, що ця пам'ятка є фальсифікатом-палімпсестом, створеним відомим чеським філологом В. Ганкою в XIX ст., і довів давність рукопису. За ґрунтовне дослідження й видання Київського місалу, що є вагомим внеском у славистику, 1995 р. Університет ім. Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина) нагородив професора В.В. Німчука медаллю з нагоди 200-річчя з дня народження цього видатного славіста.

Українське лінгвістичне джерелознавство завдячує В.В. Німчукові новим прочитанням відомих пам'яток, над якими вже працювали такі визнані в славистиці авторитети, як В. Ягич, І.І. Срезневський, О.І. Соболевський, О.О. Шахматов, А.Ю. Кримський та ін. Глибокий знавець українського діалектного матеріалу, він успішно застосовував відповідні матеріали для розв'язання безлічі суперечливих питань та коригування чи навіть спростування деяких тверджень, що вже усталилися в науці: зокрема, довів українське походження Київського Псалтиря 1397 р., Євсевієвого Євангелія 1283 р., що їх названі дослідники не зараховували до джерел історії української мови. В.В. Німчук перший у східнослов'янській лінгвістиці використав матеріали української літературної мови та діалектів для тлумачення так званих «темних місць» «Слова о полку Ігоревім», за визнанням О.В. Творогова (1995, с. 321), помітно збагативши цим розуміння тексту пам'ятки.

Підготовка до видання та вивчення пам'яток староукраїнської лексикографії і граматики послуговували основою для відомих монографій ученого: «Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською» (1980) та «Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст.» (1985). Зазначені праці поклали початок дослідженню середньовічної та ранньомодерної історії української лінгвістики, причому не тільки як процесу еволюції теоретичного осмислення мовної системи, але й як історії кодифікації української літературної мови.

Вагомим внеском В.В. Німчука в українську історичну лінгвістику став створений ним у 70-х роках XX ст. проект багатотомної академічної «Історії української мови», у якому він брав участь як автор (разом близько 25 авторських аркушів у томах «Морфологія», «Синтаксис», «Лексика») і відповідальний редактор (томи «Фонетика», «Морфологія»). Чотиритомна «Історія української мови» (К., 1978—1983) є найґрунтовнішим академічним дослідженням складного процесу формування та розвитку всіх структурних рівнів української мови.

Професор В.В. Німчук доповнив цей чотиритомник «Хрестоматією з історії української мови X—XIII ст.» (2015), що містить уривки з близько

60 пам'яток давньоруської та церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції. Це найповніше в історії українського мовознавства хрестоматійне видання текстів, яке досить вичерпно окреслює джерельну базу українських історико-мовних студій відповідного періоду.

Активно й плідно В.В. Німчук вивчав також проблеми українського глото- та діалектогенезу, історії діалектного членування української мови. Він пристав до гіпотези про її тричленний характер та дотримувався думки, що діалектний поділ української мови в його сучасній конфігурації був завершений не пізніше кінця XVII ст.

У монографії «Давньоруська спадщина в лексиці української мови» (К., 1992) на основі ґрунтовного дослідження походження й розвитку найдавніших шарів української лексичної системи вчений переконливо довів безпосередню спадковість української мови та мови Київської Русі.

Значна частка наукового доробку професора В.В. Німчука — праці з ономастики. Одним із перших він почав залучати ономастичний матеріал для вивчення проблеми слов'янської прабатьківщини і найдавнішого діалектного членування слов'янських мов, балто-слов'янської проблеми, проблеми тюркського впливу на слов'янські мови; слов'яно-фінських мовних зв'язків тощо. Крім того, із 1960 р. В.В. Німчук працював ученим секретарем, а з 2008 р. — головою Української ономастичної комісії, діяльність якої була спрямована на координацію дослідницької діяльності та вноормувальні заходи в галузі української ономастики. Свого часу він працював над розробленням теоретичних і практичних засад картографування українського гідронімного матеріалу для Загальнослов'янського топонімичного атласу. 1979 р. побачив світ академічний «Словник гідронімів України», у якому В.В. Німчукові належить опис і дослідження гідронімії басейну р. Тиси.

Протягом 1998—2008 років В.В. Німчук очолював Інститут української мови НАН України. У цей період він зініціював заснування академічного науково-теоретичного журналу з українського мовознавства «Українська мова» (із 2001 р.), головним редактором якого пропрацював протягом 2001—2017 рр. Його стараннями було створено Наукову раду «Українська мова», яка координує лінгвоукраїністичні студії в Україні. Зусиллями В.В. Німчука була налагоджена наукова співпраця Інституту з багатьма провідними україністичними кафедрами й науковими центрами в Україні та поза її межами. В останній рік свого життя вчений зреалізував ще одну давню ідею — заснував Товариство шанувальників та захисників говорів української мови (засноване 2017 р.).

Як директор провідної наукової установи В.В. Німчук зумів поновити працю над реформуванням українського правопису. Доцільність правописної реформи української мови він докладно обґрунтував у монографії «Проблеми українського правопису XX — початку XXI ст.» (К., 2002), де використав переконливі історичні закономірності перебігу цього процесу, які вичерпно представив у хрестоматії «Історія українського правопису: XVI—XX ст.» (К., 2004). Запропонований «Проект найновішої ре-

дакції «Українського правопису», опублікований 1999 р. під керуванням В.В. Німчука, був прихильно сприйнятий українською науковою спільнотою як в Україні, так і поза її межами, у діаспорі, хоч, на жаль, тоді його обговорення та прийняття влада відклала на невизначений час.

Професор В.В. Німчук був ученим рідкісної працездатності, потужності та ще надзвичайної внутрішньої вмотивованості, адже все життя віддано служив тому, що любив понад усе, — рідній мові. Його доробок — це близько 500 наукових публікацій з діалектології, історії мови, українського глото- та діалектогенезу, стилістики, едиційної археографії, ономастики, етимології. Зацікавлення наукою, вивченням, удосконаленням і захистом української мови не ослабнуло до останньої хвилини його життя. Учений покинув цей світ, працюючи над однією з найважливіших, за його власним визначенням, своїх праць — словником говірки рідного с. Довге, матеріали до якого він збирав ще з років студентської юності. Ця праця мала зафіксувати величезний говірковий фактаж — близько 50 000 лексем і стати помітним внеском в українську діалектну лексикографію.

Василь Васильович Німчук похований у селі Довгому Іршавського району Закарпатської області.

*Наталія ПУРЯЄВА
Інститут української мови НАН України, м. Київ*

Natalia Puriaieva

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine, Kyiv

IN MEMORIAM: VASYL NIMCHUK, CORRESPONDING MEMBERS
OF NAS OF UKRAINE (06.07.1933 — 26.11.2017)